

SAİD HAVVÂ'NIN “EL-ESÂS Fİ'T-TEFSİR” ADLI ESERİNDE SİYASET VE YÖNETİM ANLAYIŞI*

UNDERSTANDING OF MANAGEMENT AND POLITICS IN SAID HAVVA'S WORK “AL-ASAS FI AL-TAFSİR”

İBRAHİM İŞLER – AHMET AKBAŞ

- DR. ÖĞR. ÜYESİ

- MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAKÜLTESİ

iisler47@gmail.com – ahmetakbas101@hotmail.com

Öz:

Kur'an-ı Kerim, hem bireyi hem de toplumu Yüce Allah'ın rızası doğrultusunda inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için sosyal hayat ile ilgili pek çok alanı ilgilendiren ilkeler koymuştur. Siyaset ve yönetim, söz konusu alanlardan biridir ve diğer alanlarla karşılıklı etkileşim içerisinde. Sekülerizmin ve modernizmin etkisi ile son yüzyılda İslam dünyası, siyaset ve yönetim meselesinde ciddi krizler yaşamaktadır. Bu krizlerin sağlıklı bir şekilde atlatılması için Kur'an'a ve sünnete uygun çözüm önerilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Saîd Havvâ, bu kaotik ortamda yaşayan ve toplumun yeniden inşası için gayret gösteren önemli bilginlerden biridir. Onun, İslâm'ı bir hayat dini olarak değerlendirmesi; yönetime gelmeyi önemsemekle beraber bu süreçte yöntem olarak eğitime öncelik vermesi; İslamî hükümleri uygulamayan herkesi tekfir etmemesi ve programları İslami kurallara uygun olmak koşuluyla farklı siyasi partiler ve farklı adaylarla halkın önüne çıkılabileceğini ileri sürmesi dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Havvâ'nın el-Esâs fi't-Tefsîr isimli eserinde -Kur'an'ın birçok boyutları ile önemle işlediği- siyaset ve yönetim konusuna nasıl yaklaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Saîd Havvâ, Çağdaş dönem, Devlet, Siyaset, Yönetim.

Abstract:

The Qur'an aims to build both the one and the community in accordance with the principles of the revelation. In to achieve this goal, it has set principles concerning many areas related to social life. Some of these principles are related to management and management and interact with other areas. With the influence of secularism and modernism, the Islamic world has been having serious crises in politics and governance in the last century. In for a healthy way to survive these crises, solutions in accordance with the Qur'an and sunnah are needed. Saîd Havvâ, one of the leading Muslim thinkers of the twentieth century, is an important culpable person who lives in this chaotic environment and strives for the rebuilding of society. His assessment of Islam as a religion of life; to prioritize education as a method in this process, even if it cares about coming to management; it is note noting that he does not disfirm anyone who does not apply Islamic provisions and suggests that different political parties and different candidates can be brought before the public, provided that their programs comply with Islamic rules. In this study, Saîd Havvâ's al-Esâs fi't-Tefsîr focuses on how the Qur'an approaches politics and governance in many dimensions and strives to determine its views on this issue.

Keywords: Tafsîr, Saîd Havvâ, Contemporary period, State, Politics, Administration.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	05.11.2020	30.12.2020	31.12.2020	0000-0003-2408-6745 0000-0001-6939-5803
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		-		
ATIF/CITE AS				
İşler, İbrahim – Akbaş, Ahmet. “Saîd Havvâ'nın “el-Esâs fi't-Tefsîr” Adlı Eserinde Siyaset ve Yönetim Anlayışı / Understanding of Management and Politics in Said Havva's Work “al-Asas fi al-Tafsîr”. <i>ilahiyat</i> 4 (Haziran/June 2020): 47-62.				

* Bu makale, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akbaş danışmanlığında İbrahim İşler tarafından hazırlanan “Saîd Havvâ'nın el-Esâs Fi't-Tefsîr Adlı Eserinde Din ve Toplum” adlı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim bir hayat kitabıdır.

¹ Bu kitabın temel gayesi, bireyi ve bireylerden müteşekkil toplumu Yüce Allah'ın rızasına uygun olarak varlıklarını sürdürmelerine rehberlik etmektir. Canlı bir organizma olarak nitelendirilen toplum,² bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık örgütlenmeleri ifade etmektedir.³ Söz konusu örgütlenmenin amacı bireyin mutluluğunu, refahını ve güvenliğini sağlamaktır.⁴ Bu amaç, maddi ve manevi bütün öğelerle şekillenen toplumsal kurumlar⁵ aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Toplumsal kurum, insanların bir ya da daha fazla uzun süreli temel gereksinimlerini karşılamalarına olanak sağlayan, davranış ve uygulama biçimlerinin kalıcı örgütlülüğüdür.⁶ Aile, ekonomi, eğitim, din ve siyaset her toplumda görülen temel kurumların başında gelir.⁷

İnsanlık tarihi boyunca din, ilk toplumsal kurum olarak değerlendirilmektedir.⁸ İnsan için vazgeçilemeyen ve onun hayatının şekillenmesinde büyük rol oynayan değerlerden biri olan⁹ din, tek tek fertleri ilgilendirmesinin yanı sıra toplumu da etkilemektedir.¹⁰ Din, bu özelliği ile günümüzde de aile ilişkilerinden özgürlük alanlarına, siyasi inançlardan ekonomik meselelere kadar sosyal hayatın bütün alanlarında etkisini devam ettirmektedir.¹¹ İslam kelimasında din, yalnız Allah'a ibadetten ibaret bir yaşam tarzını öngören,¹² ferdî ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş, inananları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan ve onları benlik zindanından kurtarıp özgürleştirmeyi¹³ amaç edinen bir sosyal kurum olarak değerlendirilmektedir.¹⁴ Din kurumunun temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim de, söz konusu amaçların gerçekleşmesi için birtakım esaslar önermiştir. Kur'ân'ın siyasi problemlere dair çözüm önerileri,¹⁵ özellikle yaşadığımız son yüzyılda daha çok gündeme gelmiştir. Bunun temelinde iki küresel olgu yatmaktadır. Birincisi, dünyanın dinden arındırılmasını savunan sekülerizm,¹⁶ ikincisi ise geleneksel olanı günün anlayışına uydurma ve bunun yanında yeniyi ortaya çıkarma anlayışını çağrıştıran modernizmdir.¹⁷ Müslüman aydınlar, insanı dünyevileştirmeye ve kendine yabancılaştırmaya¹⁸ çalışan bu iki olgu karşısında alternatif düşünceler üretmeye çalışarak İslam'ın insan, toplum ve devlet anlayışına dair¹⁹ önerilerini gündeme getirmişlerdir.

Bahsi geçen Müslüman aydınlardan biri olan Saîd Havvâ, yirminci yüzyılda yaşamış önemli bir fikir ve aksiyon adamıdır. Yaşadığı çağda, din ve toplum alanında İslam âleminde ortaya çıkan

¹ Aliya İzzetbegović, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 23.

² Süleyman Uludağ, *İbn Haldun*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 37.

³ Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1984), 11.

⁴ Doğu Ergil, *Age*, 9.

⁵ Metin Öztürk ve Mustafa Kemal Coşkun, *Sosyoloji*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2003), 139.

⁶ Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1984), 93.

⁷ Metin Öztürk ve Mustafa Kemal Coşkun, *Age*, 139-141.

⁸ Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971), 172.

⁹ Hüsameddin Erdem, *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*, (Konya: Hü-Er Yayınları, 2015), 17.

¹⁰ Muhammet Gündoğdu, *Hasan Basri Çantay'ta Din ve Toplum*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Konya: 2009), 13, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹¹ Bünyamin Solmaz ve İhsan Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi (Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2009), 219.

¹² Metin Önal Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 115.

¹³ Ali Şeriatî, *İnsanın Dört Zindanı*, çev. Hüseyin Hatemi, (Ankara: İşaret Yayınları, 2003), 64.

¹⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 6.

¹⁵ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Kahire: Vehbe Kitabevi Yayınları, Ty.), 14.

¹⁶ İlhami Güler, *Politik Teoloji Yazıları*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002), 11.

¹⁷ Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 21.

¹⁸ Adnan Aslan, *Geleneksel Ekolün Modernizm Eleştirisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları, İslam ve Modernleşme, (II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı)*, Başk. Azmi Özcan, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997), 64.

¹⁹ Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/2.

sorunlara fikirleri ve eserleriyle çözüm üretmeye gayret etmiştir. Çözüm önerilerini, başta “el-Esâs fi’t-Tefsîr” adlı eseri olmak üzere birçok eserinde dile getirmiştir. Bu çalışmada, Havvâ’nın el-Esâs fi’t-Tefsîr’inde İslam’ın siyaset ve yönetim alanına getirdiği ilkeleri nasıl yorumladığı üzerinde durulacaktır. Onun yönetim konusundaki mutedil tespitlerinin gündeme getirilmesi ile özellikle “tekfirci” diye bilinen ve “terörizme” yönelen akımların hareket alanlarının daralacağı düşünülmektedir.

1. SİYASET KAVRAMI

Siyaset, Arapça “sase” fiilinden türetilmiştir. Seyislik, at idare etmek, ülke yönetmek gibi anlamlara gelmektedir. Eflatun ve Aristo siyaseti, toplumu etkileyen genel konulara ilgi ya da kamu yararına yönelik faaliyet olarak tanımlarken İslam düşünürleri ise siyaseti, sosyal hayat için vazgeçilmez yararlı bir uğraş olarak yorumlamışlardır. Örneğin, İmam Gazzâlî’ye göre siyaset yaşayabilmek için zorunlu işler arasında yer alan şerefli bir meslektir. Toplumun sevgi, saygı, yardımlaşma ve beraberliğini sağlamaya yarayan bir araçtır. Neticede insanlığı ıslah etmek üzere dünya ve ahirette selamete ulaştıracak doğru yolu gösteren bir faaliyettir.²⁰ İbn Haldun’a göre de devlet yönetiminde izlenen yoldur.²¹ Max Veber siyaseti, devletler arasında ya da devlet içindeki gruplar arasında gücü paylaşmaya ya da gücün dağılımını etkilemeye çalışmak olarak değerlendirmektedir.²² Siyaset, kamu yönetimiyle yakın bir ilişki içindedir.²³ Siyasal sistem de, toplum adına bağlayıcı kararlar alma ve uygulamaya ilişkin işlevleri ifa eden bir yapılar dizisidir.²⁴

Siyasal faaliyetlerin amacı, iktidarı ele geçirmek ya da etkilemektir. Toplumu ilgilendiren kararlar, siyasal iktidar tarafından alınmakta ve yine onun tarafından uygulanmaktadır. Bu nedenle bazı düşünürler siyaseti, iktidar mücadelesi olarak nitelemişlerdir.²⁵

İslâm düşüncesinde siyaset kurumu Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkiye dair İslâm’ın ontolojik tasavvuruna dayanır. İslâm medeniyetinde bu alan ancak fıkıh, ahlâk, kelâm ve felsefenin iç içe olduğu bütünün bir parçası şeklinde anlaşılabilir. İslâm siyaset düşüncesinde sorumluluk sahibi hür insan kavramlaşmış bütün siyasî faaliyetlerin temel aktörü olarak kabul edilir. İslâm’ın insan tasavvurunda kul olma bilincine sahip kişi, hür iradesiyle ve seçme yetisine sahip olarak yaptığı işlerden her iki dünyada sorumlu tutulacağına inandığından kendi içinde uyumlu ve dengeli bir yaşam kurmaya, bu uyum ve dengeyi toplum ve tabiatla ilişkisinde de gözetmeye çalışır. Dolayısıyla Müslüman fert ile İslâm tasavvuruna göre inşa edilmiş toplum ve devlet arasında çatışma değil uyum söz konusudur.²⁶

2. YÖNETİM KAVRAMI

Yönetim, insanların tek tek gerçekleştiremeyecekleri amaçlara ulaşmak için yürütülen ve statü farklılığına dayanan bir grup faaliyetidir. Yönetim, evrensel bir olgudur; en küçük topluluk kabul edebileceğimiz aileden başlayarak, kulüp, dernek, parti, sendika, ticari işletme, belediye, bakanlık, devlet ve uluslararası örgütlere kadar, üyeleri arasında statü ve makam farkı bulunan her düzeydeki toplulukta yönetimden söz edilebilir. Yönetim, evrensel bir olgu olmasına rağmen ilk olarak kamu kurumları ve resmi organları, daha geniş ifadesi ile devlet yönetimini

²⁰ Bilal Eryılmaz, “Siyaset”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (Yy., Risale Yayınları, 1990), 4/423.

²¹ Bilal Eryılmaz, *Age.*, 424.

²² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987), 80.

²³ Max Weber, *Age.*, 426.

²⁴ İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, (İstanbul: Der Yayınları, 1986), 208.

²⁵ Bilal Eryılmaz, *Age.*, 425.

²⁶ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/296.

çağrıştırmaktadır. Devlet otoritesi, yasalarla değişik kamu kurumlara arasında bölüşülerek kullanılmaktadır.²⁷

Yönetim, insanlık ve özellikle Müslümanlar için kaçınılmaz bir müessesedir. Bu müessese olmadan, beşeri hayatın yürütülmesi mümkün değildir.²⁸ İslami yönetimin en önemli iki esası, dinin korunması ve dünyanın yönetilmesi hususunda ihtiyaç duyulan prensiplerdir. Bu iki husus birbirinden ayrılamaz. Zira İslam, bütün dünyevi işlerin dini esaslarla yürütülmesini emretmektedir.²⁹

3. SAİD HAVVÂ'YA GÖRE SİYASET VE YÖNETİM ALANLARININ ÖNEMİ

Yukarıda siyaset ve yönetim kavramları üzerinde kısaca durulurken, bu iki alanın İslam dini açısından ne kadar önemli olduğuna da işaret edilmiştir. Saîd Havvâ da bu alanlar üzerinde önemli durmuştur. Bu başlık altında onun İslami bir devletin ikamesi ve organlarının Kur'an'ın temel ilkeleri ile şekillenmesine dair görüşleri değerlendirilecektir.

3.1. DEVLETİN GEREKLİLİĞİ

Türkçede kullandığımız "devlet" kelimesi Arapça "devl" kökünden gelmektedir. El değiştiren, elden ele geçen güç, kuvvet, iktidar, servet, mal ve makam gibi anlamlara gelen bu sözcük günümüzde daha çok siyasal iktidarı, kamu gücünü, kamu kurumlarını ve idarenin yetkilerini ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁰ Devlet herkesin daha iyi yaşam sürmelerini olanaklı kılabilmek için vardır.³¹

Yönetim, insanlık ve özellikle Müslümanlar için kaçınılmaz bir müessesedir. Hiçbir toplum yönetimsiz ayakta duramaz. İslam toplumunda hayat, yönetim olmadan kesinlikle yürüyemez. Zira namazların kılınması ve kıldırılması, zekâtların toplanması, kadıların ve hâkimlerin tayini, sınırların düşmana karşı korunması, cihad için insanların hazırlanması, mazlumların korunması, heva ve heveslerin önüne geçilip insanlar arasında meydana gelecek anlaşmazlıkların giderilebilmesi için mutlaka bir yöneticiye ihtiyaç duyulmaktadır.³² Bu yüzden Allah Rasûlünün Medine'de yaptığı ilk işlerden biri, bir devlet kurup Müslüman ve gayr-ı müslim vatandaşların hukukunu belirten bir nevi toplumsal antlaşmayı kaleme almak olmuştur.³³

İslam devletinin temelini seçim, biat, şura ve devlet başkanının millet önünde hesap vermesi gibi esaslar oluşturmaktadır. İslam devleti, günümüzün tabiri ile sivil bir devlet sayılmaktadır.³⁴ Çünkü dünyada görülen cumhuriyet, saltanat ve istibdat idare şekilleri³⁵ arasında yürütme erki açısından cumhuriyet yönetimine daha yakın durmaktadır.

Saîd Havvâ Yunus suresinin 3. ayetini tefsir ederken burada geçen "tedbir eder" ifadesinin hükmetmek, hikmete uygun olarak takdir etmek anlamında olduğunu, dolayısıyla bütün yaratıkların işlerini Yüce Allah'ın idare ettiğini belirtmektedir.³⁶ Yine bu ayetten yola çıkarak

²⁷ Şükrü Karatepe, "Yönetim", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 4/332.

²⁸ Saîd Havvâ, *İslam'da Yönetim ve Yönetici*, çev. Ahmet Eminoğlu, (İstanbul: Yenda Yayınları, 1997), 24.

²⁹ Saîd Havvâ, *a.g.e.*, 195.

³⁰ Şükrü Karatepe, Fevzi Demir, "Devlet", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1990) 2/332.

³¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1993), 91.

³² Mustafa Çelik, *Lâ I*, (İstanbul: Ölçü Yayınları, 1995), 133.

³³ Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 58.

³⁴ Yusuf el-Karadâvî, *İslam'da Devlet Mefhumu*, çev. Hüsameddin Cemal, (İstanbul: Nida Yayınları, 2013), 84.

³⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine I*, çev. Fehmi Baldaş, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), 83.

³⁶ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsir*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Abdüsselam Arı ve Harun Ünal, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1989), 6/360.

tarihte gündeme gelen ve günümüzde de bazı insanlar tarafından benimsenen “Tanrı, insanların işlerine karışmaz.” anlayışının doğru olmadığını savunmaktadır.³⁷

Bakara sûresinin 179. ayetini yorumlarken “Kısassız takva olamaz. Devlet ve hükümsüz de kısas olamaz.” diyen Havvâ devletin önemine dikkat çekmekte,³⁸ Havvâ, Nahl sûresinin 90. ayetinin tefsirinde ise siyasette, ekonomide, toplum hayatının her alanında hakları ve görevleri belirleyen Allah olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁹ Ona göre Bakara sûresinin söz konusu ayetinde de, “Allah’ın bu dünyadaki işlerle hiçbir ilgisi ve müdahalesi yoktur. Hak din de olsa, devletten ayrı durmalıdır.” gibi yanlış düşünceler tashih edilmektedir.⁴⁰

Saîd Havvâ, İslam devletini ikame etmenin farz olduğuna inanmaktadır. Müslümanlar, imkânlar ölçüsünde İslam’ı hâkim kılmakla yükümlüdürler. Buna karşılık Müslümanlar çağımızda bu meseleden çokça gaflete düşmektedirler.⁴¹ Yönetime gelmek çok önemli olmakla beraber, idareye talip olmadan önce toplumu ıslah etmenin ve kaba zorbalık metodu yerine eğitim ve ikna metodunu benimsemenin çok daha önemli olduğu bilinmelidir.⁴²

3.2. DEVLETİN TEMEL ORGANLARI

İslam devletinin üç temel fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonlar yürütme, yasama ve yargıdır. Yasama, esas itibariyle kanun koyucu (şâri’) olan Allah ve resulüne aittir. Yürütme fonksiyonu halifede toplanmıştır. Yargı da fonksiyonu esas itibariyle halifeye aittir.⁴³ Burada, devleti ayakta tutan bu üç organın teşekkülü ve önemi konusunda Saîd Havvâ’nın görüşleri tespit ve tahlil edilecektir.

3.2.1. YÜRÜTME ERKİ

İslam’da hükümetin teşekkülünde müşavere esastır. Bu, doğrudan halkın bizzat iştiraki ile yapılabildiği gibi bilvasıta ile de gerçekleştirilmektedir. Bu taktirde müşavere, halkın vekilleri veya mümessilleri arasında cereyan etmektedir.⁴⁴

Saîd Havvâ’ya göre üç hükümet şekli vardır. Bunlar: “Adaletli İslam Hükümeti”, “Fasık İslam Hükümeti” ve “Mürted-Kâfir Hükümeti, Aslen Kâfir Hükümeti”dir. Adaletli İslam Hükümeti, iktidarı elinde tutanların, hâkimiyetin kayıtsız şartsız Allah’a ait olduğunu beyan ettikleri, çeşitli organları gerçek Müslümanların elinde bulunan, metodu tamamen İslami olan, ümit ve arzuları İslam ile bağdaşan, her meselede Allah’ın hükmüne boyun eğen ve Allah’ın hükümlerinin tatbik edilmesine mani olmayan bir hükümettir. Böyle bir hükümette devlet, Allah’ın devletidir.⁴⁵ Gerçek demokrasinin uygulandığı bu devlette halk Hakkın esiri, devlet halkın eseridir.⁴⁶

Saîd Havvâ, Nur sûresi 1-4. ayetlerinin tefsirini yaparken Allah’ın hudutlarını ve hükümlerini uygulamanın Allah’ın bu ümmete farz kıldığı hususlardan biri olduğunu kaydetmektedir. Ona göre, bu farz ancak Müslüman bir yönetici veya Müslüman bir halife tarafından yerine getirilebilir. Dolayısıyla İslami devletin ikame edilmesi, Allah’ın bu ümmete yüklediği daimî bir farzdır. İslam devletinin olmadığı durumlarda, onun kurulması için çalışmayan kimse günah işlemektedir. Böyle bir devletin var olması halinde de onu desteklemeyen kişi yine günahkâr

³⁷ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 6/362.

³⁸ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 1/445.

³⁹ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 8/87.

⁴⁰ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 2/214.

⁴¹ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 8/401.

⁴² Cevdet Said, *İslami Mücadelede Güç, İrade ve Eylem*, çev. İbrahim Halil Kaçar, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 235.

⁴³ Mehmet Âkif Aydın, “Anayasa” *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/159-160.

⁴⁴ Ebü’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli, (İstanbul: Hilal Yayınları, 1980), 36.

⁴⁵ Saîd Havvâ, *İslami Çalışmalar Hakkında Dersler*, çev. Ahmed Haşimoğlu, (İstanbul: Yenda Yayınları, 1990), 86.

⁴⁶ Necip Fazıl Kısakürek, *Öfke ve Hiciv*, (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1998), 123.

sayılmaktadır. Var olan bir İslami devlet yoldan çıkarsa onu doğruya yöneltme imkânı olduğu halde bundan uzak kalan kişi de aynı şekilde harama düşmektedir.⁴⁷

3.2.2. YASAMA ERKİ

İslam'a göre, insanların sosyal hayat ile ilgili konularda Allah'ın emir ve nehiyelerine teslim olmaları ve ulûhiyetin en belirgin özelliklerinden olan hâkimiyet yetkisini Allah'tan başka hiçbir şeye vermemeleri gerekmektedir.⁴⁸ Müslümanlar, sosyal hayatlarını Şari'nin kabul ettiği usul çerçevesinde Kur'an-ı Kerim, Sünnet, kıyas, icma, mesalih-i mürsele veya sahih örf yahut istihsan veya istishab ile şekillendirmekle mükelleflerdir.⁴⁹

İslam hukukunun temel kaynağı, İslam dininin kendisidir Bireylerin hayattaki iş ve hukuki ilişkileri fertle Allah, fertle fert, fertle toplum, cemiyetlerle cemiyetler arasında cereyan etmektedir. Hz. Muhammed'in tebliğde bulunduğu esaslar bir din yani bir sosyal düzendir ve bütün bu hukuki ilişkilere cevap vermektedir.⁵⁰

Yasama söz konusu olduğunda "Hüküm Allah'a aittir." sözü gündeme gelmektedir. Bunun anlamı yönetimde halkın, kendini Allah'ın hükümleriyle yönetmesi bakımından idarenin tümüyle halka ait olmasıdır.⁵¹ Zira İslam, bütün alanlara yön veren bir dindir. Dolayısıyla kitabına göre hükmedilmesi esastır.⁵² Allah'ın hükmüne teslim olmayan kimseler, mümin sayılmamaktadır.⁵³

Saîd Havvâ, Nahl sûresinin 90. ayeti çerçevesinde Yüce Allah'ın hakların eda edilmesinde ve görevlerin yerine getirilmesinde adaleti emrettiğini vurgulamaktadır. Çünkü siyasette, ekonomide, toplum hayatında hakları ve görevleri belirleyen O'dur. O'nun emri dışında adalet yoktur. İnsanlık hayatında adalet ancak O'nun kitabının ve Rasûlü'nün sünnetinin uygulanması ile gerçekleşebilmektedir.⁵⁴

Kur'an'ın bir hayat kitabı olduğu konusunda Müslümanların iki büyük hataya düştüğünü ileri süren Havvâ, bu hataları şöyle ifade etmektedir:

*"Birinci Hata: Allah'ın hükmünün her alanda geçerli olduğunu unutmaları veya Allah'ın hükmünün bir kenara bırakabileceğini sanmalarındır. İkinci Hata: Kur'an-ı Kerim'in her şeyin açıklayıcısı olduğunu unutmalarıdır. Evet, Kur'an-ı Kerim her şeyi açıklamıştır. Kur'an, bazı yerlerde hükümleri açık olarak zikretmektedir. Açık olmayan hükümler de sünnet, kıyas veya icma gibi yollarla bilinebilmektedir."*⁵⁵

Müellif, bu durumda olan Müslümanların laiklik yaftaları altında düşmanları tarafından aldatılıp Allah'ın şeriatından uzaklaştırıldığını belirterek bunun büyük bir gaflet olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu durum, bütün anayasaların, yasaların, örflerin, değerlerin ve başka diğer hususların İslam'ın hükümlerine göre değil de, başka ölçülere göre düzenlenmesine neden olmuştur.⁵⁶

Saîd Havvâ'nın Fî Zilâli'l-Kur'ân'dan yaptığı alıntıya göre, Yüce Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler, onun ulûhiyetini açıkça reddetmektedirler.⁵⁷ İnsan, Allah'ın açık olarak hüküm

⁴⁷ Havvâ, *el-Esâs Fî't-Tefsîr*, 9/498.

⁴⁸ Seyyid Kutub, *İslam Düşüncesi I*, çev. Hamid Şükrü, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1989), 274.

⁴⁹ Saîd Havvâ, *Tartışmalar (Akaid, Fıkıh ve Tasavvuf Üzerine)*, çev. M. Said Şimşek, (İstanbul İlim Yayınları, 1986), 69.

⁵⁰ Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 30-31.

⁵¹ Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kâmil Can, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980), 146.

⁵² Samî Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 68.

⁵³ İmam Şafii, *Er-Risale*, çev. Ubeydullah Dalar, (Ankara: Nur Yayınları, Ty.), 70.

⁵⁴ Havvâ, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, 8/87.

⁵⁵ Havvâ, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, 8/82.

⁵⁶ Havvâ, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, 4/512.

⁵⁷ Havvâ, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, 4/38.

koyduğu bir mesele için hüküm koyamaz. Hüküm koymak, ulûhiyete ait bir özelliktir. Kanun koyan bir kişi, ulûhiyete ait bir özelliğe sahip olduğunu iddia etmektedir.⁵⁸

Saîd Havvâ yasama konusuna temas eden Mâide sûresinin ilgili ayetinde⁵⁹ okuyucularıyla şu bilgileri paylaşmaktadır:

“... Bu ayet, Allah’ın nimetlerine karşı nankör, hükmünde zalim, dininde fasıktır, şeklinde de tefsir edilmiştir. Ancak bu başka hükümle hükmetmeyi helal kabul etmeyen veya o hükmü daha üstün kabul etmeyen veya inkâr etmeyen ya da Allah’ın hükmünü küçümsemeyen kimseler hakkındadır. Bu şartların dışında Allah’ın indirdikleriyle hükmetmeyenlerin kâfir olacakları icma ile kabul edilmiştir.”⁶⁰

Havvâ’ya göre Allah’ın hükmü ile hükmetmeyenler hemen tekfir edilemez. Allah’ın hükmü ile hükmetmeyenler, eğer beşerî hükmü üstün görür ya da yaptıklarına helal kabul ederlerse veyahut da İslam’ın hükmünü inkâr ederlerse o zaman küfre düşmektedirler.⁶¹

Saîd Havvâ, yönetim şekilleri açısından da meseleyi değerlendirerek zihinlere takılabilecek bazı sorulara cevap vermektedir. Ona göre, İslam’a bağlanmayı reddeden ve anayasalarında İslam’ın dışında kalan ilkelere bağlılığı esas alan herhangi bir düzen, tereddütsüz küfür düzeni sayılmaktadır.⁶² Havvâ, bu noktada önemli bir hususa dikkat çekmektedir. Ona göre, bir sistemin küfür düzeni olduğu tespit edildiğinde o düzende yaşayan bütün insanların da küfre girdiği düşünülmemelidir. Öyle ki bütünüyle küfür olan bir düzenin başkanı dahi Müslüman olabilmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti, 19. asrın ortalarından itibaren İslam hukukunun öngördüğü ceza düzenini birtakım şartlar dolayısıyla işletemez olmuştur. O düzen, bir küfür düzeni olmasına rağmen Sultan Abdülhamit’in kafir olduğu söylenemez. Zira o, İslam’a gönülden bağlı idi ancak imkânları elvermiyordu.⁶³

Saîd Havvâ, Allah’ın indirdiği ile hükmetmenin önemi ve gereği üzerinde durduktan sonra, farklı yasama arayışlarına yönelenler için ciddi uyarılarda bulunmaktadır. Ona göre Allah, kendi hükmünden yüz çevirenlere mutlaka dünyevi bir musibet vermektedir. Allah, insan, toplum, cemaat veya herhangi bir yönetim Allah’ın hükmünden yüz çevirecek olursa Allah mutlaka bu davranış sahiplerine Allah’ın hükmünden yüz çevirmelerinin bir cezası olarak dünyevi bir musibet verecektir. Allah’ın hükmünden sapmayı küfrün tuzaklarına düşmenin bir sonucu olarak gören Havvâ, İsrailoğullarının içine düştüğü tutarsızlığa çağımız İslam ümmetinin çoğunun da düştüğünü ileri sürmektedir.⁶⁴

3.2.3. YARGI ERKİ

İslam, insanın doğumundan ölümüne kadar, hatta doğmadan önce ve öldükten sonraki durumu ile ilgili olarak bütün hayatını içine almaktadır. Müslümanı hem ferdi hem de ailevi, sosyal ve siyasi hayatında, temizlik adabından devlet başkanlığına, barıştan savaş meselelerine kadar her konuda yönlendirmektedir.⁶⁵ Yüce Allah da, Müslümanlardan milletin bütün işlerinin İslam’ın hükümlerine göre yürütülmesini istemektedir.⁶⁶

⁵⁸ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/59.

⁵⁹ el-Maide 5/44

⁶⁰ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/41.

⁶¹ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/36.

⁶² Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/66.

⁶³ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/67.

⁶⁴ Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 4/53.

⁶⁵ Yusuf el-Karadâvî, *İslam’da Devlet Mefhumu*, çev. Hüsameddin Cemal, (İstanbul: Nida Yayınları, 2013), 34.

⁶⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Age.*, 37.

Saîd Havvâ, “*Sonra seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Binaenaleyh sen ona uy! Sakın bilmeyenlerin hevalarına uyma!*”⁶⁷ ayetinin tefsirinde Allah’ın şeriatı dışında kalan bütün sistem ve düzenlerin hevedan ibaret olduğunu; adalet ile hükmetmenin ise ancak Allah’ın şeriatı ile olacağını ifade etmektedir.⁶⁸

Allah’ın açık olarak haram kıldığı bir şeyi helal görmek, İslam inancıyla çelişmektedir. Bir şeyi kulları için serbest kılmak ya da yasaklamak Yüce Allah’a aittir. Nitekim bu temel kaide Tevbe sûresi 31. ayet-i kerimenin tefsirinde net bir şekilde ortaya konmaktadır. Saîd Havvâ burada da meseleyi tarihi bağlamından koparmadan günümüze şu sözlerle taşımaktadır:

“*Onlar haham ve rahiplerine Allah’ın haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılmak konularında itaat etmek suretiyle emir ve yasaklarında rablere nasıl itaat ediliyorsa, böylece itaat ederek ilah edinmiş oldular. Şu anda İslam topraklarında bu rolü birtakım yöneticiler ifa etmektedir. Birtakım parti ve kurumlar hâlâ onların bu rollerine devam etmektedir. Artır küfür her yeri kuşatmış ve kaplamış bulunmaktadır.*”⁶⁹

Müellife göre en büyük zulüm, Allah’ın kitabının hükümlerini askıya almak ve reddetmektir.⁷⁰ Yaşadığı dönemde Allah’ın şeriatı ile hükmetmeyi reddedenler, bu alanda pek çok ihtilafın olduğunu ileri sürmüştür. Havvâ, bu iddia sahiplerini cahillikle suçlamış ve içtihadattan kaynaklanan bazı görüş ayrılıklarının bahane edilemeyeceğini belirtmiştir.⁷¹

Günümüzde İslam ümmetinin yaşadığı hemen hemen her bölgede Allah’ın indirdiklerinden başkası ile hükmedildiğini ileri süren müellif, Allah’ın hükmünün ikamesi için mücadele edilmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.⁷²

3.3. SİYASETTE YÖNTEM VE SONUÇLARI

3.3.1. SİYASAL KATILIM

Saîd Havvâ, siyasal katılım meselesinde “toplum” ve “şûra” kavramalarını ön plana çıkarmaktadır. Liderliğin şûra sonucu belirlenmesi gerektiğini ifade eden yazar, toplumun ve şûranın öne çıkardığı kimsenin herkes tarafından kabul edilmesi ve ona itaat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu durumu, İslam birliğinin sahip olması gereken bir özellik olarak da değerlendirmektedir.⁷³

Şûra, hem bireysel hem de toplumsal bir ihtiyaçtır. Onu, sadece ikili ilişkilerde başvurulacak bir istişare mekânizması olarak görmek doğru değildir. Çünkü bu kavram zamanla demokrasi, parlamento, seçim yöntemi gibi alanlarda da sıkça kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁴ Kur’ân-ı Kerim’in Hz. Peygamber’e ashâbı ile istişare etmesini önermesinden⁷⁵ yola çıkan Mâlik b. Nebî, İslâm toplumunda devlet reisinin, halkın tasvibini alan seçkinler meclisi yani küçük bir senato tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir.⁷⁶ Saîd Havvâ’nın da liderliğin belirlendiği siyasal katılım sürecini değerlendirirken şûra kavramını bu anlamda kullandığı görülmektedir.

⁶⁷ el-Casiye 45/18

⁶⁸ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 13/335.

⁶⁹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 6/133.

⁷⁰ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 7/133.

⁷¹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 6/362.

⁷² Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 5/497.

⁷³ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 5/118.

⁷⁴ Tuğrul Tezcan, *Kur’ân’da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ankara: 2010), 229, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/159.

⁷⁶ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, çev. Veysel Uysal, (İstanbul: Bir Yayınları, 1983), 133.

Havvâ, sahabe asrından bu yana halifelik konusunda temelde üç farklı görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. Birinci görüşe göre hilafet Ehl-i Beyttedir. İkinci görüşe göre Kureyş'tedir. Üçüncü görüşe göre de ümmetin tümünün bu iş için ehil olan kimseleri arasındadır. Hz. Ömer'in bu son görüşü destekleyen sözleri vardır. Ancak bu görüşlerin en kuvvetlisi hilafetin Kureyş'te olduğudur. Havvâ'ya göre, ümmet bunlardan herhangi birini tercih etme hakkına sahiptir. İslam ümmeti, elbette ki Allah'ı en çok razı edecek olanı tercih edecektir. Müellif, “*Ve onların işleri kendi aralarında müşavere ile dir.*” ayetini⁷⁷ hatırlatarak şûranın Haşimoğullarından adaletli birisini imamet makamına getirmesini tavsiye etmektedir. Ona göre eğer bunun gerçekleşmesi mümkün olmazsa o zaman adaletli bir Kureyşlinin imameti, o da olmazsa adaletli bir Müslümanın imameti elbette tercih edilmelidir.⁷⁸

Saîd Havvâ, yürütme hususunda da siyasal katılımı önemsemektedir. Bu konuda raşid halifelerden örnek vererek, onlardan herhangi birisinin bir meseleyi istişareye sunduktan sonra çoğunluğun görüşüne bağlı kaldığını belirtmektedir.⁷⁹

Havvâ, siyasal bir katılımı belirleyecek halifelik mevzuunda görüşlerini şu şekilde sürdürmektedir:

*“İslami bütün çevrelere, bu konudaki görüşlerini esas alarak parti kurma hürriyetini ve her partiye üzerinde ittifak edilecek kurallar çerçevesinde ümmete adayını takdim etme hürriyetini vermek gerekir. Adaylar da propagandalarını Kur'an ve sünnete göre yapmaya çalışacaklardır. Ümmet, bu adaylar arasından halifeyi seçecektir. Ümmetin seçtiği kimseye ise herkesin bey'at etmek görevi vardır ve herkes ona itaat etmekle yükümlüdür.”*⁸⁰

Saîd Havvâ, günümüz Müslümanlarına bu konuda birtakım uyarılarda bulunmaya çalışmaktadır. Ona göre, Allah'ın dini ile alay eden kimseler veli edinilmemelidir. Bu niteliklere sahip parti liderleri veya devlet başkanları desteklenmemelidir.⁸¹

Havvâ, Müslümanların birbirlerini veli edinmekten uzak durmamaları konusunda da uyarılmaktadır. Ona göre, Müslüman gruplar kendi olumsuz yönlerini değil de sahip oldukları olumlu yönlerini görmektedir. Kendi dışındaki grupların ise sadece olumsuzluklarını görmektedir. Eğer bütün gruplar meseleye birbirlerini tamamlamak, birbirlerinin eksikliklerini gidermek için baksın ve şûra gereğince hareket etse rahlelerini hoşnut etmiş olacaklardır.⁸²

İslâm halifesinin hangi kesimden olacağı konusunda tarihte yapılan değerlendirmelerin tümüne değinen Havvâ, en kuvvetli görüşün hilafetin Kureyş'te olduğunu zikretmesine rağmen, Hz. Ömer'in ümmetin içinden ehil olan kimseleri işaret ettiğine dikkat çekmesi bu alanda ileride ortaya çıkabilecek problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.3.2. LİDERLİK

Lider, yönlendiren, sevk eden ve rehberlik eden gibi anlamlara gelmektedir.⁸³ Saîd Havvâ, Maide sûresi 54-56 ayetlerini izah ederken İslam'daki liderlik meselesine yer vermektedir. İlk iktidarın Rasûlullah'ın vefatından hemen sonra ortaya çıktığını belirten Havvâ, bugünkü durum ve yapılması gerekenler için şu tespitlerde bulunmaktadır:

⁷⁷ eş-Şûra Suresi 42/38.

⁷⁸ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 1/321.

⁷⁹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 2/506.

⁸⁰ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 11/478.

⁸¹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 4/74.

⁸² Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 4/89.

⁸³ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınları, 2014), 972.

"O dönemde Müslümanların birtakım imkânları vardı. Evvela tek bir komutanları vardı. Bu komutan Ebu Bekir (r.a.) idi. Safları bir idi. Üstün bir terbiyeye ve cihada sahiptiler. Şu anda ise cihadımız yoktur, üstün terbiyemiz de yoktur, safımız da tek değildir. Komutanımız da bir değildir."⁸⁴

Liderliği İslami birçok meselenin halledilmesi için zaruri bir müessese olarak gören Havvâ'ya göre, ilk adım olarak Rabbani bir çalışmada bencilliğin reddedilmesi gerektiğidir. Ardından bu çalışma sürecinde şûra, asıl hedefi gerçekleştirecek yetkin ve kudretli liderini seçmelidir.⁸⁵

Liderliğin, mevcut duruma uygun özellikler esas alınarak seçilebileceğini ileri süren Havvâ, Talut kıssasının Filistin'de yurtlarından çıkarılan, çocuklarından ve mallarından uzaklaştırılan Müslümanlar için örneklik teşkil ettiğini; onların yollarının da liderlik ve cihad olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Ona göre Müslümanlar tek bir saf ve hak ile itaat edilen bir tek liderliğin altında olmadıkça, İslam gerçek anlamda uygulanamayacaktır.⁸⁷

3.3.3. KADININ İDARECİLİĞİ

İnanç ve ibadet noktasında Allah'a kul olmuş bir kadın ile Allah'a kul olmuş bir erkek arasında herhangi bir fark yoktur.⁸⁸ Siyaset ve hukuk alanlarında -sorumluluklardan kaynaklı- bazı farklılıklardan söz edilebilmektedir. Bu farklılıklardan biri kadının idareciliği ile ilgilidir. Bu konuda Saîd Havvâ'nın görüşleri "İşlerini yönetmek üzere bir kadına havale eden topluluk, iflah olmaz." hadis-i şerifine⁸⁹ dayanmaktadır. Havvâ'ya göre, kadın her ne kadar zeki ve akıllı olursa olsun onun psikolojik yapısı, devlet politikasında üstün kararlar almasına elverişli değildir.⁹⁰ Müellif, buradaki yöneticiliği devletin yüksek politikası olarak değerlendirmektedir. Bu anlamdaki yöneticilik konumuna kadının geçmesi durumunda, onun alacağı kararların ümmet üzerinde mutlaka olumsuz etkilerinin olacağını ileri sürmektedir. Havvâ, bu meseleyi tarihten verdiği örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre, İngiltere Kraliçesi Viktoria'nın, Rusya Kraliçesi Katerina'nın ile İsrail başbakanı Golde Meir'in iktidarları ve iktidardan düşme süreçleri, kadın yönetimlerinin kötü etkilerini orta koyan açık örneklerdir.⁹¹

Havvâ, Nisâ sûresi 34. ayetini tefsir ederken, erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu ayet, erkeğin kadının üzerinde hâkim olduğunu, başkanı olduğunu ve eğrilmesi halinde onu te'dip eden olduğunu beyan etmektedir. Bu üstünlüğün temelinde, erkeklere verilen birtakım özellikler yer almaktadır. Mesela, peygamberlik, halifelik ve hâkimlik gibi yönetimle ilişkili görevler erkeklere verilmiştir. Bunların dışında mehir vermek ve nafakayı sağlamak da erkeklerin sorumluluğundadır. Bu nedenle erkeğin kadının üzerinde hâkim olması tabiidir.⁹²

Müellif, söz konusu ayette geçen "قَوَامُونَ" kelimesini, "hâkimdirler" şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre yöneticiler, reyanın başında buldukları vakit yaptıkları gibi, erkekler de kadınların üzerinde emredici ve yasaklayıcı olarak bulunmaktadır. Zira akıl, kararlılık, görüş, kuvvet, yöneticilik için uygun olan duygular, savaş, namaz ve orucu tam yerine getirmek, imamet, peygamberlik, halifelik, ezan, hutbe, cemaat, cuma namazına iştirâk, şahitlik, mirasta iki kat

⁸⁴ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 4/88.

⁸⁵ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 4/88

⁸⁶ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 2/117.

⁸⁷ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/311.

⁸⁸ Mehmet Alagaş, *Kadının Onuru*, (İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 1995), 189.

⁸⁹ Buharî, *Meğâzî*, 82.

⁹⁰ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 10/412.

⁹¹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 10/411.

⁹² Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/110-111.

almak ve asabelik yoluyla miras almak, nikâha ve talâk hakkına sahip olmak, neseblerin erkeklere ait olması, sarıklı ve sakallı olmaları gibi vasıflar erkeklere verilmiştir.⁹³

Saîd Havvâ'ya göre kadının özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği gibi konular, birçok ülkede özellikle siyasetçiler tarafından istismar edilmektedir. Birkaç ülkede kadınların yönetime geldiğinden söz eden Havvâ, onların yönetiminin doğurduğu sonuçların sadece kısa vadede değil, uzun vadede ele alınması gerektiğini tavsiye etmektedir.⁹⁴

Havvâ'nın, kadının idareciliğini fitratın kanunlarına ve islâm'ın ortaya koyduğu hükümlere göre değerlendirmesi, onun kadını her alanda ikinci sınıf olarak gördüğü ve kadınları sosyal hayattan tecrit ettiği anlamına gelmemektedir. Zira o, bu örneklerden hareketle kadının sadece imamet gibi en üst makamlara gelemeyeceğini savunmaktadır.

3.3.4. ULÛ'L-EMRE İTAAT

Ulû'l-emr, sözlükte “emir sahipleri” mânasına gelmektedir. Emir kelimesi “iş” ve “buyurma” anlamlarını içerdiğinden ulû'l-emr hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade etmektedir. Dinî literatürde ise başta devlet başkanı olmak üzere toplumun üst yöneticilerini, toplumsal sorumluluk ve otorite sahibi kimseleri kapsamaktadır.⁹⁵

Saîd Havvâ, eserinin birçok yerinde bu meseleyi ele almaktadır. “İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman bir sapıklık ve delilik etmiş oluruz...”⁹⁶ ayetini açıklarken her Müslümanın düşünüp kendini değerlendirmesi ve kendisini hak ehline, liderlikteki haklarını teslim edecek hale getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre liderlik, itaat ve velâ, Rasûlullah (s.a.s.) hayatta iken Rasûlullah'ın kendisine aitti. Onun vefatından sonra ise itaat hakkı, maruf çerçevesinde doğruluk üzere olan müminler safının şura aracılığı ile öne geçirdiği kimseye aittir. Meselenin değişik şekilleri olduğu gibi her bir şeklin de kendine has hükümleri vardır. Doğru yolda yürüyen emir ve kumandanın görevi insanları, Allah Rasûlü'nün sünneti ve Allah'ın kitabı ile yönetmesidir. Liderlik şûra ile tesbit edilir. Belirlenin kişi, kitap ve sünneti uygular, Müslümanlara ait işlerde doğru kararı alabilmek için onların şûra ehli ile istişare yapar. Müslüman da maruf olan hususlarda başındaki lidere itaat etmekle yükümlüdür.⁹⁷

Müellif, liderlikte güven ve itaat konusu üzerinde önemle durmaktadır. Yüce Allah'ın “Ey iman edenler! Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Allah onu söyledikleri şeyden temize çıkardı ve o Allah katında değerli idi.” buyruğunu⁹⁸ açıklarken İslam'ın liderlik makamını incitmenin İslami çalışmaya büyük zarar vereceğine dikkat çekmektedir. Umumi çalışmalarda gösterilen bir başarının lidere duyulan güven ile ilişkili olduğunu belirten Havvâ, bu kurumun ortadan kaldırılmasının musibet olduğunu savunmaktadır. Ona göre, Müslümanlar ile Müslüman liderler arasındaki güveni zedeleyecek her türlü olumsuz söz ve davranışlardan kaçınılmalıdır. Müellif, bu konuda yapılacak gıybeti, normal gıybette daha büyük bir günah olarak değerlendirmektedir. Çünkü alan ile ilgili konuşulacak kötü sözler, İslâmî çalışmaları sekteye uğratacaktır. Havvâ, eğitim ile uğraşan ilim adamlarından örnek vererek onların, şer'i bir durum olmadıkça müridin şeyhe itiraz etmesini kalbin öldürücü zehiri olarak gördüklerine dikkat çekmektedir.⁹⁹

Saîd Havvâ, “Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Haddi aşanların emrine itaat etmeyin. Onlar ki yeryüzünde bozgunculuk yaparlar da ıslah etmezler.”¹⁰⁰ ayetlerini tefsir ederken eksiksiz ve tam

⁹³ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/112.

⁹⁴ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/115.

⁹⁵ Talip Türcan, “Ülû'l-Emr”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 43/295.

⁹⁶ el-Kamer 54/24.

⁹⁷ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 14/279-280.

⁹⁸ el-Ahzab 33/69.

⁹⁹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 11/487.

¹⁰⁰ el-Şuara 26/150-152

bir itaatin Allah'ın Rasûlüne yapılması gerektiğini belirtmektedir. Onun açıklamalarına göre, yeryüzünde haddi aşan, fesat çıkartıp ıslah etmeyen hiçbir kimseye de itaat edilmemelidir. İtaat konusunu çağımızın en önemli ve hassas konularından biri olarak gören Havvâ, yerli ve yerince itaat eden veya etmemezlik eden bir Müslüman bulmak oldukça nadirdir. Çünkü ya her şeye başkaldıran yahut haddi aşan bir kimseye itaat eden veya kime olursa olsun itaati kabul etmeyen kimseleri çokça gördüğümüz gibi, kime itaat edeceğini bilemeyen kimseler de vardır, demektedir. Müslümanın, Allah'ın yolundan alıkoyan, İslam'a bağlı kalmayan hiçbir kimseye itaat etmesi caiz görmeyen müellif, İslam'a göre itaatin Allah'ın Rasûlü'ne ve onun tayin ettiği emirlere, sonra raşid halifelere ve bu raşid halifelerin emir olarak tayin ettiği kimselere, ondan sonra da Müslüman cemaate ve bu cemaatin imamına yapılmalıdır, diyerek bu konudaki temel ölçüyü koymaktadır.

101

Saîd Havvâ, Nisa sûresi 58. ayetinin tefsirinde "emaneti ehline verme" hususu üzerinde dururken konuyu başka bir açıdan ele almakta, Allah'a, Rasûlü'ne ve ulü'l-emre itaati, emanetin görünürdeki ilk şekli olarak değerlendirmektedir. Ona göre en baştaki yöneticinin de her zaman Allah'ın ve Rasûlü'nün hükmüne uyması onun gerekmektedir.¹⁰²

Havvâ'ya göre farz olan hususlarda ulü'l-emre itaat farzdır. Masiyet gerektiren konularda ise ulü'l-emre itaat haramdır. Günümüzde yeni karşılaşılan bazı uygulamalarda hüküm ortaya koymak, fetva ehlinin yetkisindedir. Bu konuda trafik ile ilgili çıkarılan kanunları örnek veren müellif, bunlara itaatin de vacip olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁰³

Saîd Havvâ çağımızda Müslüman evladını küfür partilere üye olma ve onların liderlerine bağlanarak itaat etme konusunda da uyarmaktadır. Bu yollara tevessül edenlere makam ve mevkilerin geçici olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁰⁴

Havvâ, burada ulü'l-emre itaat meselesinde temel ölçüleri zikretmektedir. Bu temel ölçüler, meşru olan emir sahiplerine itaatin farz olduğunu ve Allah'a isyan gibi hususlarda da ona boyun eğilmemesini içermektedir. Bu ölçüleri belirtmekle birlikte ulü'l-emre itaatten geri kalınmasını giybet gibi bir haramdan daha çok önemsemesi, onun toplumsal alana ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

4. SAİD HAVVÂ'YA GÖRE SİYASET VE YÖNETİM ALANLARININ TEMEL İLKELERİ

Buraya kadar Saîd Havvâ'nın siyaset ve yönetim konularına nasıl yaklaştığını ele almaya çalıştık. Bu başlık altında ise onun söz konusu alan için dikkat çekmek istediği temel ilkeler üzerinde durulacaktır.

4.1. İSLAM DEVLETİ'NİN İKAMESİ FARZDIR

Saîd Havvâ'nın siyaset konusunda en çok üzerinde durduğu husus, İslam Devleti'nin varlığıdır. Ona göre böyle bir devletin ikamesi farzdır. Çünkü dinî ve dünyevi birçok mesele devlet eliyle gerçekleşmektedir. Din ve devlet ayırımına şiddetle karşı çıkan Havvâ, devleti tefsirinde sık sık nazara verdiği "takva"nın bir gereği olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁵

4.2. İSLAM DEVLETİ'NDE BAŞKAN, HALK TARAFINDAN SEÇİLMEKTEDİR

¹⁰¹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 10/315

¹⁰² Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/170

¹⁰³ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/191

¹⁰⁴ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 3/326

¹⁰⁵ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 8/401

Havvâ, el-Esâs'ta yönetim için iki kavramdan söz etmektedir. Bunlar, yönetimde temel belirleyici olan şûra ve toplumdur. Şûra, ehil olan kimseleri toplumun önüne çıkaracak, toplum da bunlardan birini tercih edecektir. Bu yöntemle belirlenen yönetim herkesin kabul ettiği meşru bir yönetim olacaktır.¹⁰⁶

4.3. İSLAM DEVLETİ'NDE HÂKİMİYET ALLAH'INDIR

el-Esâs'ın müellifine göre en büyük zulüm, Allah'ın kitabının hükümlerini askıya almak ve reddetmektir. Havvâ, İslam'ın sosyal bütün alanlara dair hükümler içerdiğinden söz ederek, Allah'ın hükmünden sapmayı küfrün tuzaklarına düşmekle eş değer saymaktadır. İsrailoğullarının yaşadığı tutarsızlığa çağımız İslam ümmetinin çoğunun da düştüğünü ileri süren Havvâ, kurtuluşun da Kur'an'ı bir bütün olarak yaşamakta olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁷

Havvâ'nın bu konuda dikkat çeken önemli bir tespiti, Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyenlerin hemen tekfir edilmemesi gerektiği ile ilgilidir.

4.4. LİDERİN ERKEK OLMASI ŞARTTIR

Havvâ'ya göre liderlik, İslami birçok meselenin halledilmesi için zaruri bir müessesedir. Bu müessese seçilen kişinin erkek olması şarttır. İnanç ve ibadet noktasında Allah'a kul olmuş bir kadın ile Allah'a kul olmuş bir erkek arasında herhangi bir fark olmasa da, idarecilik konusunda görev erkeklerin omuzlarındadır. Zira kadın her ne kadar zeki ve akıllı olursa olsun onun psikolojik yapısı, devlet politikasında üstün kararlar almasına elverişli değildir.¹⁰⁸

4.5. SEÇİLMİŞ MEŞRU LİDERE İTAAT ETMEK FARZDIR

Saîd Havvâ'ya göre liderlik, itaat ve velâ, Rasûlullah (s.a.s.) hayatta iken Rasûlullah'ın kendisine aitti. Onun vefatından sonra ise itaat hakkı, maruf çerçevesinde doğruluk üzere olan müminler safının şûra aracılığı ile öne geçirdiği kimseye aittir. Allah'ın yolundan alıkoyan ve İslam'a bağlı kalmayan kimselere de itaat caiz değildir. ve bu cemaatin imamına yapılmalıdır, diyerek bu konudaki temel ölçüyü koymaktadır.¹⁰⁹

SONUÇ

20. yüzyılda yetişmiş bir fikir ve aksiyon insanı olan Saîd Havvâ'nın, İslam'ın toplumsal boyutunun üzerinde önemle duran bir ilim adamı olduğu görülmektedir. O, yaşadığı dönemde Müslümanların karşı karşıya kaldığı temel sorunları tespit etmeye ve bu sorunlara İslami çözümler üretmeye çalışmıştır. Çalışmamıza konu olan ve en önemli eseri sayılan el-Esâs fi't-Tefsîr'de onun özellikle bu yönü dikkat çekmektedir. Ona göre İslam, toplumu oluşturan bütün kurumlar için belli ölçüler belirlediği gibi siyaset kurumuna dair de temel birtakım kriterler belirlemiştir.

Saîd Havvâ, İslam toplumunda sosyal hayatın devlet olmadan yürüyemeyeceğini savunmaktadır. Havvâ, siyasette, ekonomide, toplum hayatının her alanında hakları ve görevleri belirleyen Allah olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre Kur'an'ın hükümlerini uygulayacak olan İslam devletini ikame etmek farzdır. Ancak, bundan önce toplumu eğitim ve ikna ile ıslah etmek gerekmektedir.

Havvâ, siyasal katılım sürecinde "toplum" ve "şûra" kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Müslüman toplumun ve şûranın belirlediği adaletli bir liderliğe itaatin farz olduğunu belirtmektedir. Tekfirci yaklaşımları reddeden Havvâ'ya göre, bazen bir sistemin İslam dışı

¹⁰⁶ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 11/478

¹⁰⁷ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 4/53

¹⁰⁸ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 10/412

¹⁰⁹ Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 10/315

SAİD HAVVÂ'NIN "EL-ESÂS Fİ'T-TEFSİR" ADLI ESERİNDE SİYASET VE YÖNETİM ANLAYIŞI

olduğuna hükmetmek, o düzende yaşayan bütün fertlerin küfre girdiği anlamına gelmemektedir. Hatta bazen bütünüyle bir düzen hakkında küfür hükmü vermekle birlikte, bizzat onun başkanı hakkında Müslüman olduğu hükmü de verilebilmektedir. Bu yönüyle onun çağımızdaki tekfirci yaklaşımlardan ayrılarak daha ılımlı bir çizgi izlemeye çalıştığı ve fert ile toplumun ıslahını önde tutan bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Bu yorumu, özellikle günümüzde "Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirlerin tâ kendileridir." ayetinden hareketle Müslümanları haksız yere tekfir eden insanların bakış açısını değiştireceği beklenmektedir.

İslami yönetimde liderlik hakkı hususunda İslam tarihindeki klasik yaklaşımlara yakın duran Saîd Havvâ, her ne kadar şûraya vurgu yapmak ve seçim sistemini gündeme getirmek suretiyle yeni bazı önerilerde bulunsa da katı bir tavır içinde olmadığı anlaşılmaktadır. Kadının idareciliği hususundaki tavrı da aynı minvaldedir. Ona göre, yönetimin üst kademelerinde kadınların görev almaları doğru değildir. Zira Kur'an'ın ifadesi ile erkekler "kavvam" konumundadır ve dolayısıyla özellikle yönetimin en üst kademelerinde kadınlar erkeklere tabi olmak durumundadır.

Müslüman toplumun şûra ile göreve getirdiği meşru idareciye itaat etmenin her Müslümana farz olduğunu belirten Havvâ, İslam dışı yönetimlerde de toplumun maslahatı için belirlenmiş olan ve doğasında şer bulunmayan kanunlara uymanın şart olduğunu savunmaktadır. Ona göre, İslami olmayan yönetimlerin her türlü kural ve kanunlarına karşı çıkmak ya da iyiyi kötüden ayırt etmeden her uygulamalarını kabullenmek, İslam'ın her zaman tavsiye ettiği hikmet ve denge siyasetine uygundur düşmemektedir.

Havvâ'nın siyasi partilere bakışı, yaşadığı çağın siyasal gelişmelerine yakın durmaktadır. İslami çevrelerde farklı partilerin kurulabileceğini ve bu partilerin yönetime talip olan adaylarını halkın önüne çıkarabileceğini ileri sürmesi onun, "siyasi çoğulculuk" anlayışını benimsediğini göstermektedir. Müellif, partilerin teşekkülü, adayların belirlenmesi ve siyasi çalışmaların özgür bir ortamda yürütülmesi ile adayların halk oylamasına sunulması gibi teknik konularda günümüzün demokratik yönetim sistemlerini önerirken, partilerin propagandalarını Kur'an ve sünnete göre icra etmelerini şart koşmaktadır. Şart koşulan bu hususun, demokrasi ile İslam arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymak isteyen araştırmacılar için önemli bir tespit olduğu düşünülmektedir.

Siyasi partiler meselesine de değinen Saîd Havvâ, İslam dışı sistemlerle yönetilen ülkelerde Müslümanların partiler konusunda dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır. Ona göre, İslam'ı ve ahkâmını benimsemeyen, hatta bunlara karşı düşmanca tavırlar içinde olan siyasi kuruluşlara karşı Müslümanların tavır koymaları ve bunlardan uzak durmaları zorunludur. Havvâ bu bağlamda, imkânlar ölçüsünde Müslümanların kendi sistemlerini kurmalarını ve yaşadıkları ülkelerde siyaset ve yönetimde aktif olmalarını tavsiye etmektedir.

Tefsirinde siyaset ve yönetime dair dile getirdiği bu ve benzeri hususlar dikkate alındığında Saîd Havvâ'nın, Kur'an'da bu konudaki ayetlerin günümüze yönelik mesajlarını tespit ederek modern bir tavır oluşturma ve asrın sorunlarına bigane kalmaksızın Kur'an çizgisinde çözüm önerileri sunma gayreti içinde olduğu görülmektedir. O, Kur'an'ın ortaya koyduğu prensiplerin hayatın her alanını kuşattığı gibi siyaset ve yönetim alanını da kuşattığını savunmaktadır. İslam'ın belirli esaslar üzerine kurulu bir yönetim sistemine sahip olduğunu ortaya koymaya çalışan Havvâ, bu alan ile ilgili asrın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bazı önerilerde de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagaş, Mehmet. *Kadının Onuru*. İzmir: İnsan Dergisi Yayınları, 1995.
- Aristoteles. *Politika*, çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1993.
- Aslan, Adnan. *Geleneksel Ekolün Modernizm Eleştirisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları. İslam ve Modernleşme, (II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı)*, Başk. Azmi Özcan, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Anayasa” *İslam Ansiklopedisi*. 3/159-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Çelik, Mustafa. *Lâ 1*. İstanbul: Ölçü Yayınları, 1995).
- el-Karadâvî Yusuf. *İslam’da Devlet Mefhumu*. çev. Hüsameddin Cemal, İstanbul: Nida Yayınları, 2013.
- Erdem, Hüsameddin. *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2015.
- Ergil, Doğu. *Toplum ve İnsan*. Ankara: Turhan kitabevi Yayınları, 1984.
- Eryılmaz, Bilal. “Siyaset”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Yy., Risale Yayınları, 1990.
- Güler, İlhami. *Politik Teoloji Yazıları*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002.
- Gündoğdu, Muhammet. *Hasan Basri Çantay’ta Din ve Toplum*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*. çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, 16 Cilt. çev. M. Beşir Eryarsoy, Abdüsselam Arı ve Harun Ünal, İstanbul: Şamil Yayınları, 1989.
- Havvâ, Saîd. *İslam’da Yönetim ve Yönetici*. çev. Ahmet Eminoğlu, İstanbul: Yenda Yayınları, 1997.
- Havvâ, Saîd. *İslami Çalışmalar Hakkında Dersler*. çev. Ahmed Haşimoğlu, İstanbul: Yenda Yayınları, 1990.
- Havvâ, Saîd. *Tartışmalar (Akaid, Fıkıh ve Tasavvuf Üzerine)*. çev. M. Said Şimşek, İstanbul İlim Yayınları, 1986.
- İmam Şafii. *Er-Risale*, çev. Ubeydullah Dalar. Ankara: Nur Yayınları, Ty.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*. çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Karakaş, Ali. *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Karatepe, Şükrü ve Demir, Fevzi. “Devlet”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 2/332. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Karatepe, Şükrü. “Yönetim”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 4/332. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *Öfke ve Hiciv*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1998.
- Köse, Hızır Murat. “Siyaset”. *İslam Ansiklopedisi*. 37/296. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

SAİD HAVVÂ'NIN "EL-ESÂS Fİ'T-TEFSİR" ADLI ESERİNDE SİYASET VE YÖNETİM
ANLAYIŞI

- Kösemihal, Nurettin Şazi. *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- Kutub, Seyyid. *İslam Düşüncesi I*. çev. Hamid Şükrü, İstanbul: Dünya Yayınları, 1989.
- Malik Bin Nebi. *Çağdaş Temel Konular*. çev. Veysel Uysal, İstanbul: Bir Yayınları, 1983.
- Mengüşoğlu, Metin Önal. *Düşünmek Farzdır*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Mennâ', el-Kattân. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*. Kahire: Vehbe Kitabevi Yayınları, Ty.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Hilafet ve Saltanat*. çev. Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları, 1980.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine I*. çev. Fehmi Baldaş, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- Öztürk, Metin ve Coşkun, Mustafa Kemal. *Sosyoloji*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2003.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları, 2014.
- Said, Cevdet. *İslami Mücadelede Güç, İrade ve Eylem*. çev. İbrahim Halil Kaçar, İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Selçuk, Sami. *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İslâm", *İslam Ansiklopedisi*. 23/2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Solmaz Bünyamin ve Çapçoğlu, İhsan. *Din Sosyolojisi (Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2009.
- Şeriati, Ali. *İnsanın Dört Zindanı*. çev. Hüseyin Hatemi, Ankara: İşaret Yayınları, 2003.
- Şeriati, Ali. *İslam Sosyolojisi Üzerine*. çev. Kâmil Can, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.
- Tezcan, Tuğrul. *Kur'an'da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*. Ankara Üniversitesi SBE, Ankara: 2010, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Turan, İlter. *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları, 1986.
- Türcan, Talip: "Ülû'l-Emr". *İslam Ansiklopedisi*. 43/295. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Uludağ Süleyman. *İbn Haldun*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Ali Şafak, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.

